

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

**“ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ПСИХОМОТОРНОГО РОЗВИТКУ
У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ
ЗАСОБАМИ КОРЕКЦІЙНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ”**

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M22z

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)

спеціальності 016 Спеціальна освіта

спеціалізації 016.01 Логопедія

Юлії НОВАК

Керівник:

Олександр ГЛОБА,

кандидат психологічних наук, професор

Рецензент:

Олена ВЕРЖИХОВСЬКА,

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри психолого-медико-педагогічних

основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПСИХОМОТОРНОГО РОЗВИТКУ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	6
1.1. Психофізіологічна структура мовленнєво-рухового акту.....	6
1.2. Особливості психомоторного розвитку старших дошкільників з порушеннями мовлення.....	9
1.3. Інтеграція психомоторного та фізичного розвитку дошкільнят в умовах закладу дошкільної освіти.....	12
1.4. Кінезіотерапія як інноваційна методика корекційно-розвивальної роботи з дітьми з порушеннями мовленнєвого розвитку.....	21
РОЗДІЛ 2. МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМІВ КІНЕЗІОТЕРАПІЇ У ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ.....	28
2.1. Експериментальне дослідження стану психомоторного розвитку у старших дошкільників із порушеннями мовлення.....	28
2.2. Нейропсихологічний підхід у корекції моторного розвитку дітей з порушеннями мовлення.....	39
2.3. Особливості використання прийомів кінезіотерапії у логопедичній роботі зі старшими дошкільниками з порушеннями мовлення.....	44
2.4. Зміст і методи процесу корекції психомоторної сфери у дітей з порушеннями мовлення.....	57
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74
ДОДАТОК.....	81

ВСТУП

Актуальність дослідження. Мовленнєва патологія в останні роки набуває все більш вираженого і поліморфного характеру, що негативно впливає на розвиток пізнавальної та особистісної сфери дітей, ускладнює їх соціальну адаптацію. Особливо ця проблема стосується дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ), у яких на фоні збереженого інтелекту спостерігається несформованість всіх компонентів функціональної системи мови та мовлення (фонетичної, фонологічної, лексичної та граматичної сторін).

У дітей із ЗНМ спостерігається недостатність артикуляційної моторики, уповільненість рухів, недостатня їх скоординованість. Крім того відзначається зниження стійкості та цілеспрямованості уваги, порушення здатності до прийому та переробки інформації, в ряді випадків виникає мовленнєвий негативізм як реакція на власне мовленнєве порушення, небажання включатися у комунікативну діяльність. На це вказують дослідження Н. Андрусина, Н. Гаврилова, І. Мартиненко, О. Мілевська, Н. Пахомова, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Ткач, М.Шеремет та інші. Наведені фактори стають найважливішою причиною неготовності дітей до навчання у школі, ускладнюють процес їх соціалізації та шкільної адаптації у подальшому.

У логопедії накопичено багатий досвід використання інноваційних педагогічних технологій, авторських методик, які забезпечують оптимізацію процесу подолання мовленнєвих порушень, стимулюють мотивацію дитини до корекційних занять. Поруч із традиційними логопедичними технологіями нині розробляються сучасні, нетрадиційні технології, які є доповненням до науково обґрунтованих та експериментально перевірених. Серед таких технологій на особливу увагу заслуговує кінезіотерапія («лікування рухом»).

Значний внесок у її розвиток зробили: В. Горіневський, В. Гориневська, Ю. Данько, В. Добровольський, В.Заболотний, Б. Кіш, Д. Мостовий, В. Ефіменков та ін.

Науковці зазначають, що кінезіотерапія, враховуючи закономірності формування сенсорних і рухових систем людини, їх зв'язку з розвитком та порушеннями інших психічних функцій та процесів, сприяє удосконаленню

освітньо-корекційної роботи з дітьми, які мають первинне недорозвинення мовлення, так і вторинне (наприклад, в структурі затримки психічного розвитку).

Зазначене визначає актуальність обраної для дослідження проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мета дослідження – вивчити можливості використання прийомів інтенсифікації психомоторного розвитку дітей засобами корекційного фізичного виховання.

Провідні завдання дослідження:

1. Зробити аналіз загальнодидактичної, психофізіологічної та спеціальної літератури з проблеми дослідження.
2. Визначити особливості психомоторного розвитку у старших дошкільників з порушеннями мовлення.
3. Дати характеристику кінезіотерапії як інноваційної методиці інтенсифікації психомоторного розвитку.
4. Експериментальним шляхом визначити стан сформованості психомоторних функцій у старших дошкільників з порушеннями мовлення.
5. Визначити можливості використання прийомів кінезіотерапії в роботі з дітьми з порушеннями мовлення.

Об'єкт дослідження – психомоторний розвиток дітей з порушеннями мовлення.

Предмет дослідження – шляхи інтенсифікації психомоторного розвитку дітей з порушеннями мовлення.

Методи дослідження: теоретичні: вивчення, аналіз й узагальнення спеціальної психологічної та педагогічної літератури; емпіричні: констатувальний та формувальний експерименти; статистичні: кількісний і якісний аналіз одержаних експериментальних даних.

Елементи наукової новизни: науково-теоретично обґрунтовано значення психомоторних функцій у розвитку мовлення дошкільників; уточнено визначення поняття «кінезіотерапія», дані про стан сформованості психомоторних функцій у старших дошкільників із ЗПР, виявлено особливості рухового розвитку у зазначеної категорії дітей; подальшого розвитку набули положення про доцільність застосування прийомів кінезіотерапії у логопедичній роботі з дошкільниками.

Практичне значення дослідження. Представлені у роботі теоретичні дані про психофізіологічні механізми реалізації психомоторного акту, виявлені особливості психомоторного розвитку старших дошкільників із порушеннями мовлення, описані прийоми кінезіотерапії – може бути використано логопедами, реабілітологами в умовах реабілітаційних центрів, медичних установ, закладів освіти. Методичні засади використання кінезіотерапії в логопедичній роботі з дошкільниками із порушеннями мовлення стануть у нагоді здобувачам спеціальності 016 Спеціальна освіта під час написання курсових та наукових досліджень, підготовки до практичних занять.

Апробація дослідження. Матеріали роботи представлено у публікації: «Нейропсихологічний підхід у корекції розвитку дітей з психофізичними порушеннями», що був опублікований у Віснику Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О. Гаврилова.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку.

ВИСНОВКИ

У процесі проведеного дослідження ми дійшли наступних висновків.

1. Аналіз загальнодидактичної, психофізіологічної та логопедичної літератури з проблеми дослідження засвідчив, що виходячи із складності моторної організації мовленнєвого акту в комплексі корекційно-розвивальної роботі логопеда відводиться особлива роль розвитку мовленнєворухових функцій – як в аспекті профілактики мовленнєвих порушень, так і у плані їх подолання. Традиційні методи роботи у цьому напрямі виправдовують себе лише частково, оскільки процес формування кінестетичного та кінетичного артикуляційного праксису у дітей з порушеннями мовлення є тривалим, а одноманітність вправ, що застосовуються на логопедичних заняттях може призвести до втрати дитиною інтересу до їх виконання і знизити мотивацію до навчання в цілому. Використання прийомів кінезіотерапії дозволяє попередити виникнення такого стану.

2. У процесі теоретичного вивчення психомоторного розвитку старших дошкільників з порушеннями мовлення встановлено дані про наявність у них затримки та порушення в різному ступені вираженості формування моторної сфери, зокрема: несформованість ручної моторики; несформованість складних координаторних рухів, невміння підкорятися заданому (музичному чи словесному) ритму; порушення довільної регуляції рухів, недостатня скоординованість та змазаність мимовільних рухів; труднощі переключення та автоматизації рухів, несформованість таких якостей рухів, як точність, витривалість, гнучкість, координація; підвищена рухова активність внаслідок недостатності механізмів гальмування.

3. Вивчення кінезіотерапії як інноваційної методики корекційно-розвивальної роботи з дітьми з порушеннями мовленнєвого розвитку дало підстави стверджувати, що кінезіотерапія – це не лише спеціальні та індивідуально підібрані методики лікувальної гімнастики, та застосування спеціальних коригувальних поз – лікування положенням, а й механотерапія, тейпи та тренажери різної спрямованості. Рух використовується як потужний фактор профілактики, лікування та реабілітації. Кожен рух відбувається у

певному ритмі. Кінезіотерапія виконує оздоровчі, освітні (пізнавальні), виховні, корекційні завдання.

4. Експериментальним шляхом встановлено, що для зазначеної категорії дітей властивим є переважно низький рівень сформованості психомоторних функцій (71,6% дітей), особливо це виявляється у розвитку дрібної моторики пальців рук та навичок артикуляційного праксису. Загалом у старших дошкільників з порушеннями мовлення спостерігається низький рівень розвитку здатності до переключення рухів, відсутність самоконтролю під час виконання проб, часткова або повна відсутність довільного гальмування, несформованість статичної та динамічної координації рухів, труднощі утримання рівноваги під час виконання проб, несформованість просторової організації рухового акту, труднощі запам'ятовування та відтворення послідовності рухів, труднощі знаходження та утримання заданої пози, труднощі у повторенні заданого ритму, численні синкінезиї, в деяких випадках гіперкінези.

5. Розглядаючи можливості використання прийомів кінезіотерапії в роботі логопеда з дітьми із порушеннями мовлення встановлено, що їх доцільно використовувати у корекційно-розвивальній роботі у комплексі, поєднуючи з іншими традиційними видами логопедичного втручання та загальними прийомами корекційного фізичного впливу. Враховуючи закономірності формування та порушення сенсорних і рухових систем дитини, їх взаємозв'язку з розвитком та порушеннями інших психічних функцій та процесів, кінезіотерапія сприяє підвищенню ефективності корекційно-розвивальної роботи та покращення загального фізичного розвитку дітей із порушеннями мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку: Програма та методичні рекомендації. К.: ІЗМН, 1997. 112 с.
2. Богуш А. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 216 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский. – М.: Наука, 1956. – С. 39-386.
4. Витоки мовленнєвою розвитку дітей дошкільного віку. Програма та методичні рекомендації / Укл. А.М. Богуш. – Одеса: Маяк, 2009. 88 с.
5. Вишневський, О.І. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / О.І. Вишневський, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль; за ред. О. Вишневського. Дрогобич: Відродження, 2001. 268 с.
6. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., К.: Одеса: Либідь, 1991. 280 с.
7. Гвоздев А.Н. Развитие словарного запаса в первые годы жизни ребенка / А.Н. Гвоздев. С.: Наука, 1990. 103 с.
8. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. К.: Інститут соціології НАН України, 2002. 223 с.
9. Дитина. Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку. К.: Освіта, 1993. 272 с.
10. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, 2002. 96 с.
11. Єфіменко М.М. Театр корекційного фізичного розвитку дошкільників в нормі і патології. Методичні рекомендації. – Одеса, 1996. 48 с.
12. Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За загальною редакцією С.Д. Максименка. Вінниця: Нова книга, 2000. 543 с.
13. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В.

Долинська та ін. – К.: Либідь. 2005. 464 с.

14. Закон про дошкільну освіту // Урядовий кур'єр. – 2001. 8 серпня. С. 3-8.

15. Запорожець А.В. Вибрані праці з психології: в 2-х т. – Харків.: Буква, 2016. Т. 1. 427 с.

16. Калмикова Л.О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психологічний та лінгвістичний аспекти: навчальний посібник для студентів ВНЗ. К.: НМЦВО, 2003. 300 с.

17. Карта логопедична обстеження дитини дошкільного віку з порушеннями мовлення: Методичні рекомендації для практичної роботи / Автори-укладачі І.Г. Дмитрієнко, Л.О. Федорович. Полтава: Пересвіт. 2006. 33 с.

18. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник/ М.Коваленко. К.: Центр Літератури, 2006. 664 с.

19. Косенко К.М. Основи загальної педагогіки: курс лекцій для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів / К.М. Косенко. К.: Повний світ, 2005. 184 с.

20. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. Київ: Київська книжкова фабрика, 1995. 304 с.

21. Кузьмінський, А.І. Педагогіка родинного виховання: навчальний посібник / А.І.Кузьмінський, В.Л.Омеляненко. К.:Знання, 2006. 324 с.

22. Кравець Н.П. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови. К.: АСК, 1999. 98 с.

23. Крутій К.Л. Можливості формування мовної особистості у дошкільному віці // Дошкільна освіта. Запоріжжя, 2003. №1.С.32-38.

24. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. Прага, 1994. – 289 с.

25. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. М.: Просвещение, 1981. – 232 с.

26. Леонтьев А.А. Психолінгвістическіє єдінціє і порождєніє рєчєвєгє вьскєзывєніє / А.А. Леонтьєв. М.: Пєдєгєгїкє, 1989. – 307 с.
27. Лїнгвєдїдєктїкє в сучєснїх зєклєдєх освїтї / Зє рєд. А.М. Бєгущ. О.: ЦАПН Укрєїнї, 2001. 269 с.
28. Лїпє В.А. Психолєгїчєскїє оснєвє пєдєгєгїчєскїє коррєкцїє. Дєнєцк: Лєбїдь, 2000. 319 с.
29. Лєгєпєдїє: пїдручнїк / Зє рєд. М.К. Шєрємєт. Вїд. 3-тє, пєрєр. тє доповн. К.: Вїдєвнїчїє дїм «Слєвє», 2015. 776 с.
30. Лєпєтїнськє В. Морєльнє-гумєнїстїчнїє змїст спїлкєвєннє // Шлєх освїтї. 2003. №1. С.27-30.
31. Мєзєхє Д.С. Пєдєгєгїкє / Д.С. Мєзєхє, Н.І. Опєнєсєнєкє. К.: Цєнтр нєвчєльнєї лїтєрєтурї, 2005. 232 с.
32. Мєкєсїмєнєкє С.Д. Зєгєльнє психолєгїє / Мїнїстєрствє освїтї і нєукї Укрєїнї, нєцїєнєльнїє мєдїчнїє унївєрситєт їмєнї. О.О. Бєгємєльцє: нєвчєльнїє. пєсїбнїк длє студєнтїв вїцїх нєвчєльнїх зєклєдїв. К.: Цєнтр нєвчєльнєї лїтєрєтурї, 2004. 272 с.
33. Мєрчєнєкє І.С. Спєцїєльнє мєтєдїкє пєчєтєкєвєгє нєвчєннє укрєїнськїє мєвї (лєгєпєдїчнє рєбєтє з коррєкцїє порушєнь мєвлєннє у дєшкїльнїкїв). Нєвчєльнїє пєсїбнїк длє студєнтїв вїцїх пєдєгєгїчнїх нєвчєльнїх зєклєдїв. Спєцїєльнїєсть: Коррєкцїєнє освїтє (лєгєпєдїє). К.: Вїдєвнїчїє дїм «Слєвє», 2010. 288 с.
34. Мєтєдїкє вїєвлєннє рєчєвїх нєрушєнїє у дєтєє і дїєгнєстїкє їх гєтєвнєстї к шкєлєнємєу обєчєнїєу / Є.Ф. Сєбєтєвїч, Л.Є. Аңрусїшїн, Л.І. Бєртєнєвє і др. К.: ПП «Компєнїє «Актуєльнє освїтє», 1998. 127 с.
35. Мєтєдїкє рєзвїтєкє мєвнєгє спїлкєвєннє / Укл. Т.О. Пїрєжєнєкє. К.: Освїтє, 1994. 194 с.
36. Мєтєдїчнїє рєкємєндєцїє з нєвчєннє учнїв їз ЗПР сємєстїєгєнєгє вїкєнєннє зєвдєнь з укрєїнськїє мєвї / Н.І. Корєлєкє. К.: ІЗМН, 1997. 32 с.

37. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник / С.П. Миронова / Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. 204 с.
38. Мякушко О.І., Міненко А.В. Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю "Довкілля і розвиток мовлення". Тернопіль: Мандрівець, 2015. 124 с.
39. Обухівська А.Г. Корекційна сутність розвитку мовлення у спеціальному дошкільному закладі для дітей із ЗПР / А.Г. Обухівська. К.: Думка, 1994. С. 62-364.
40. Педагогіка: Хрестоматія / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2-ге видання. К.: Знання-Прес, 2006. 700 с.
41. Піроженко Т.О. Мовленнєве зростання дошкільника. К.: «Грайлик», 1999. 39 с.
42. Про освіту: Закон України від 2017 р. № 38-39. URL: <https://законодавство.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-proosvituvidomosti-verhovnoji-2017-51849.html>
- 43.
44. Психологія /За ред. Ю.Л. Трофімова: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.:Либідь, 2005. –560 с.
45. Розвиток спілкування дошкільників / Під редакцією А.Запорожця. Київ.: Педагогіка, 2012. – 235 с.
46. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. К.: Освіта. 1992. 176 с.
47. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах: Посібник для вчителя. К.: Магістр-8, 1997. 256 с.
48. Савчин М. Педагогічна психологія. Дрогобич: Відродження, 1998. 142 с.
49. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. К.: Промінь, 2000. 75 с.

50. Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини: підручник. К.: Знання, 2008. 359 с.
51. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическа структура речевої діяльності и механізми ее формування / Е.Ф. Соботович. К.: ІЗМН, 1997. 44 с.
52. Соботович Є.Ф. Порушення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції: Навчально-методичний посібник / Є.Ф. Соботович. К.: ІСДО, 1995. 204 с.
53. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. К.: Актуальна освіта, 2004. 144 с.
54. Соботович Є.Ф., Тищенко В.В. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс. К.: Актуальна освіта, 2004. 144 с.
55. Стадненко Н.М. Методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку / Н.М. Стадненко, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська; Ін-т дефектології АПН України., Український науково-методичний центр практичної та соціальної роботи АПН України. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. 20 с.
56. Типове положення про дошкільні установи, для дітей з порушеннями мовлення.
57. Тищенко В.В. Імовірне прогнозування в мовленнєвій діяльності розумово відсталих дошкільників / В.В. Тищенко // Дефектологія. № 3. –1998. С.2-6.
58. Тищенко В.В. Формування інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності у розумово відсталих дошкільників: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Ін-т спец. педагогіки АПН України. Київ, 1999. 225 с.

59. Ткаченко Т.А.: Учим говорить правильно: система коррекции общего недоразвития речи у детей 6 лет. Пособие для воспитателей, логопедов и родителей. – Москва: Гном и Д. 2001. 140 с.
60. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. №3. С.34-40.
61. Трофименко Л.І. Словотворення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ / Л. І. Трофименко // Дефектологія. 2003. №3. С.45-48.
62. Трофименко Л.І. Асоціативний експеримент як один із методів дослідження словника дошкільників / Л.І. Трофименко // Дефектологія. 2001. №4. С.16-19.
63. Ткач О.М. ЛОГОПЕДІЯ: формування семантичних полів слів у дітей з системними порушеннями мовлення. Монографія. Кам'янець-Подільський: ПП «Аксиома», 2019.–356с.
64. Фіцула М. Педагогіка. Навчальний посібник. К.: Академія, 544 с.
65. Шеремет М.К. Особливості формування мовлення у слабчуючих дітей: Методичні рекомендації. К.: ІЗМН, 1996. 74 с.
66. Шеремет М.К., Мартиненко І.В. Хрестоматія з логопедії. Навчальний посібник. К.: КНТ, 2006. 360 с.
67. Шеремет М.К., Ревуцька О.В. Логопедія (корекційна робота при дислалії). Навчальний посібник. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009. 160 с.
68. Шеремет М.К. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку дітей у нормі і патології // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. № 23. С. 223-299.
69. Judit Durey. Translating hiraeth, performing adoptioi art as mediation and form of cultural production : This dissertation is presented for the degrec of Doctor of Philosophy, Murdoch University, Perth, 2010. 264 p. URL:

<http://researchrepository.murdoch.edu.au/id/eprint/5815/2/02Whole.pdf>

70. Pruthi G. Language development in children with mental retardation. URL:

<http://www.goertzel.org/dynapsyc/2007/Language%20development.htm>